

कुत्रा शिकवायचा कोणासाठी?

लोक मला विचारतात, 'तुम्ही कुत्र्यांना शिकविता ना?' मी म्हणतो, 'नाही,मी कुत्रा हा विषय माणसांना शिकवितो. 'खरे म्हणजे १९७०पासून मी हेच करित आलो आहे. 'संरक्षक सोबती' हे माझे पहिले पुस्तक. कुत्रा या विषयावरील ते मराठी भाषेतीलही पहिले पुस्तक. मी पुस्तक लिहिले ते माणसांना 'कुत्रा' हा विषय शिकविण्यासाठी. माणसे पुस्तके वाचतात. कुत्रे वाचत नाहीत. अगदी खरे सांगायचे तर कुत्र्यांना काहीच शिकता येत नाही. एखादा शिक्षित माणूस व एखादा अशिक्षित माणूस यांच्यातील फरक दाखविता येतो. जो इंग्रजी शिकलेला नाही,त्याला इंग्रजी वाचता,बोलता,लिहिता येत नाही. कोणतीही भाषा लिहिता,बोलता वा वाचता येण्यासाठी ती शिकावी लागते.शिकविणाऱ्याला ती आधी यावी लागते.इंग्रजी वाडमयातील टारझन हे एकच असे पात्र आहे की ते भाषा न शिकविता वाचू,लिहू,बोलू लागले. कुत्रे बोलू शकत नसले तरी ते आपली भाषा काही प्रमाणात समजू शकतात एवढेच.

'कुत्रा'शिकायचा म्हणजे आधी शिकविणाऱ्याला कुत्रा समजायला हवा. त्याची भाषा समजायला हवी. भाषा असते कशासाठी? आपल्या मनातील विचार दुसऱ्यापर्यंत पोहोचविण्यासाठी,दुसऱ्याचे विचार समजून घेण्यासाठी. या विचारांच्या भाषेला स्थल,काळाची मर्यादा नसते. सर्वच जीव विचार करतात. सर्व जीव आपला विचार मांडण्यासाठी भाषेचा आधार घेतात. ही भाषा अनेक प्रकारे व्यक्त होते. पहिल्यांदा आपण विचार करतो. ती विचाराची मौन भाषा. शारीरिक हालचाली,चेहऱ्यावरील भाव यातून आपण जे विचार व्यक्त करतो ती दृश्य भाषा. ज्याला विचार सांगायचा तो समोर नसेल तर आपण आवाजातून तो व्यक्त करतो. ती श्राव्य भाषा. या दोन्हींच्या मिश्रणातून होते ती दृक्श्राव्य भाषा. आपण लिखाणातून आपले विचार मांडतो ती लेखन भाषा. ती वाचतो तेव्हा ती वाचन भाषा होते.

मराठीतील एक म्हण तुम्हाला माहीत असेल. 'पुढे पाठ,मागे सपाट'. बहुतेक सर्वांचे असेच होते. आपण पुढच्या भाषा वापरत जातो आणि मागच्या विसरत जातो. कारण ज्याचा वापर होत नाही,ते विसरते,निकामी होते. त्यामुळे आपण जास्त करून दृक्श्राव्य भाषेचा वापर करतो.

श्वानशिक्षणावरील कोणतेही पुस्तक तुम्हाला श्वानांचे शिक्षण हे दृक्श्राव्य भाषेतून करावे असेच सांगेल. म्हणजे श्वानांचे शिक्षण करताना खुणा व शब्द या दोन्हींचा वापर करत रहावा. सुरुवातीला दोहोंचा वापर करावा. नंतर दोन्हीपैकी एक भाषा वापरली तरी चालते. प्रसंगी दृष्टीआड श्राव्य भाषा उपयोगी पडते. श्वान आवाजापलिकडे पण दृष्टीच्या टप्प्यात असेल तर फक्त खुणांची भाषा वापरावी लागते. पण जर श्वान दृष्टी आणि आवाजाच्याही पलिकडे असेल तर ? तर मग विचारांची मौन भाषा वापरावी लागते.

श्वानाशी संपर्क करित असताना भाषेचा नैसर्गिक क्रम-आधी विचार,मग मौन,नंतर दृश्य आणि त्यानंतर दृक्श्राव्य. हावभाव व आवाज ही माध्यमे वापरून कुत्र्याशी संपर्क करण्याची सवय तुम्ही स्वतःला जाणीवपूर्वक लावून घ्यायला हवी. त्याहीपेक्षा महत्वाचे म्हणजे दृक्श्राव्य संपर्काची पध्दत सुरुवातीपासून टाळून केवळ विचारातून त्याच्याशी संपर्क करण्याची कला साध्य करून घ्यायला हवी. श्वान आवाजाच्या टप्प्यात वा दृष्टीच्या टप्प्यात असो किंवा नसो,ही भाषा आपल्याला केव्हाही वापरता येते. मौन ते दृक्श्राव्य,तसेच दृक्श्राव्य ते मौन असाच प्रवास हवा.

शिकणे आणि शिकविणे यासाठी हुषारी आवश्यक असते. हुषारी म्हणजे एखादी गोष्ट वा कौशल्य आत्मसात करण्याची कला. एखादी गोष्ट आपण किती लवकर वा किती बिनचूक आत्मसात करू शकतो यावर आपली हुषारी ठरत असते. शिकण्याच्या प्रक्रियेत याबरोबरच भावनिक गुंतवणूकही महत्वाची असते. बक्षीस मिळाल्यास आपल्याला आनंद होतो,तर शिक्षा झाल्यास दुःख वा मनस्ताप होतो. निगरगट्ट मुलांपेक्षा मुली जास्त हळव्या मनाच्या असतात असे म्हणता येईल. मुलगा व मुलगी यांतील हा फरक वयात येताना प्रकट जाणवतो. स्त्रिया वयात येत असताना मासिक पाळीसारख्या क्रिया शरीरात सुरु होतात. यावेळी भावनिक स्फोट अधिक प्रमाणात होताना दिसतो. माणसांत दिसणारे हे फरक श्वानांतही दिसून येतात. श्वान मादी पिले जन्मानंतर ६ ते ८-९ महिन्यांत वयात येतात,तर नर पिले ८ ते १०-११ महिन्यांत वयात येतात. माणसांत मुले व मुली यांच्यातील फरक लहानपणापासून जसा दिसून येतो त्याचप्रमाणे श्वानांतही नर व मादी

पिलांत हा फरक दिसून येतो. नर श्वानांपेक्षा मादी श्वान आपण शिकवू ते लवकर शिकतात. मादी श्वान लवकर शिकतात याचे कारण त्यांची बौद्धिक क्षमता अधिक असते असे नाही, तर त्या संवेदनशील असल्याने त्यांची भावनिक क्षमता अधिक असते. बक्षिसाचा आनंद किंवा शिक्षेचे दुःख त्यांना जास्त होते. म्हणून शिकण्याकडे त्यांचे अधिक लक्ष असते. त्यामुळेच की काय, मादी श्वानाला शिकवीत असताना शिक्षकाला जास्त दक्ष राहावे लागते. शिक्षकाने केलेली एखादी चूक किंवा तिला नको त्या वेळी दिले गेलेले बक्षिस किंवा शिक्षा खूपच महाग ठरू शकते. शिकलेली गोष्ट किती काळ लक्षात राहाते हेही शिकण्याच्या प्रक्रियेत महत्वाचे असते. हुषारी म्हणजे शिकण्याचा वेग आणि शिकलेले लक्षात ठेवण्याची शक्ती म्हणजे स्मरणशक्ती. बिनचूक, लवकर शिकणे व शिकलेले वेळेवर चटकन आठवणे यासाठी बुध्दीचा कस लागतो. पुढे पाठ, मागे सपाट या म्हणीला साजेसे वर्तन झाले तर त्याला बुध्दीचा कमकुवतपणा कारण असतो.

श्वानाला शिकविताना लक्षात ठेवण्याची आणखी एक महत्वाची बाब म्हणजे श्वानाची योग्य शारीरिक हालचाल होण्यासाठी स्नायूंची क्षमता आवश्यक असते. श्वानाला शिकविलेले त्याने प्रत्यक्षात करणे अपेक्षित असते. त्यासाठी त्याला स्नायू वापरण्याची वेगवान क्षमता लागते. आपण श्वान पाळतो ते विरंगुळा म्हणून किंवा व्यवसाय म्हणून. त्यासाठी त्या श्वानाच्या कामाची वेळ ठरवणे व त्यानुसार त्याला प्रशिक्षण देणे आवश्यक ठरते. माणसे दिवसा काम करून रात्री विश्रांती घेतात. पण रात्रपाळी करणारे वॉचमन असतात की नाही? त्यांना रात्री जागे राहून दिवसा विश्रांती घेण्याची सवय लावून घ्यावी लागते. त्याचप्रमाणे श्वानालाही त्याच्या कामाच्या वेळेची सवय लावणे गरजेचे असते. विशिष्ट वेळात काम करण्याची सवय लावणे हे महत्वाचे. श्वान हा दिवसा काम करणारा प्राणी असल्याने जी माणसे विरंगुळा म्हणून श्वान पाळतात, त्यांना तो आवडतो आणि सोयीचाही वाटतो. मात्र दिवसाच्या विशिष्ट काळात त्याला काम करायला लावून त्याच वेळी काम करण्याची सवय त्याला लावावी लागते. कोनार्क लॉरेन्स या प्राणी शास्त्रज्ञाने हा काही प्राण्यांच्या दिवसा जागृतावस्थेचा सिध्दांत पुढे आणला. त्यांच्या म्हणण्याप्रमाणे विरंगुळा म्हणून पाळण्यासाठी प्राणी निवडताना दिवसाच्या जागृतावस्थेचा काळ ही सर्वात महत्वाची बाब ठरते.

उदाहरण देताना त्यांनी पोपट पाळण्याचे उदाहरण समोर ठेवले होते. पोपट या पाळीव पक्षाची जागृतावस्था पहाटे सूर्योदयापूर्वी सुरू होते. पहाटे पहाटे पोपट बोलू लागतात. सूर्योदयानंतर त्यांची खाण्याची वेळ असते. सर्व प्राण्यांप्रमाणे त्यांच्या जेवणानंतर झोपेची वेळ सुरू होते. जागृतावस्था, भूक व झोप हा सर्व प्राण्यांचा दिवसाचा नित्यक्रम असतो. श्वानाच्या बाबतीत त्याच्या जन्मापासून दिवसाच्या कालखंडात फरक पडत जातो. आपण माणसे २४ तासांचा एक दिवस मानतो. सकाळी आपली जागृतावस्था उत्तम असते. २४ तासांचे आठ आठ तासांचे तीन भाग पाडले तर आठ तास उत्तम काम, नंतरचे आठ तास खाण्यापिण्याचे व शेवटचे आठ तास हे झोप, विश्रांतीचे असे गणित मांडता येते. श्वानांच्या दिनक्रमाचा विचार करायचा तर श्वान पिलांचे दिवस तीन तासांचे असतात. पिलू जसे वयाने वाढते, तसा त्याचा दिवस मोठा होत शेवटी २४ तासांचा होतो. माणूस ज्या कारणासाठी श्वान पाळतो, त्या कारणासाठी त्याने श्वानाचे कोणते तीन तास प्रमुख आहेत ते ठरवून त्याच्या दिवसाची सुरुवात व शेवट करावा म्हणजे त्याच्या श्वानाला तशीच सवय लागते. श्वानाने रात्रपाळीची कामगिरी करावी अशी अपेक्षा असेल तर रात्री दीड दोन ते सकाळी साडेचार पाच वाजेपर्यंत ही त्याच्या कामाची वेळ होईल. त्यासाठी त्या श्वानाची सकाळ रात्री साडेबाराला सुरू व्हायला हवी आणि दिवस सकाळी आठ नऊला संपायला हवा.

मुलांच्या हौसेसाठी श्वान पिलू घरी आणलेले असेल तर मुलांच्या वेळापत्रकाप्रमाणे त्याचे वेळापत्रक हवे. मुलांची खेळण्याची वेळ शाळा सुटल्यानंतर. म्हणून शाळा सुटल्यानंतरचे दीड दोन तास ते जेवण, झोपेपर्यंतचा एकूण चार पाच तासांचा वेळ या काळात श्वानाला जागृतावस्थेत राहण्याची सवय लावायला हवी. कार्यालयात जाणाऱ्या गृहस्थाने स्वतःसाठी विरंगुळा म्हणून श्वान आणलेला असेल तर स्वतःच्या मॉर्निंग वॉकचा काळ व श्वानांची जागृतावस्था ही त्याप्रमाणे श्वानाच्या अंगी बाणवायला हवी. हे काम तुम्ही स्वतःच केले पाहिजे असे नाही. श्वानाला प्रशिक्षण देणाऱ्या ट्रेनरची वेळ आणि तुमची वेळ जर तीच असेल तर ते सहज शक्य आहे. पण जर तुमच्या वेळा जुळत नसतील तर तुम्हाला स्वतःलाच हे काम करावे लागेल. त्यासाठी काय करावे लागेल ते आता पाहू.

१.जी क्रिया श्वानाने करायची असते ती क्रिया त्याला जन्मतःच येत असते. त्याला ती क्रिया शिकायची नसते, तर त्या क्रियेचे नाव शिकायचे असते. म्हणजे श्वानाला शिकायची असते ती माणसांची म्हणजे तुमची आमची भाषा.

२.भाषा शिकायला वयाची अट नसते. आपण श्वानाला त्याचे नाव कधी शिकवितो? श्वान घरी आणल्याबरोबर. आपण माणसे नाही का आपल्या नवजात अर्भकाला १२व्या दिवशीच बारासे करून त्याचे नाव ठेवत? श्वानाचे नाव हे नुसते नाव नसते तर त्यामागे आपल्या अपेक्षा आपण त्याला सांगत असतो. म्हणून तुमच्याकडे याआधी कधी दुसरा श्वान असेल तर त्याचे नाव दुसऱ्या श्वानाला ठेवू नका.कारण हा दुसरा श्वान हा पहिला श्वान नाही. तो वेगळा आहे. तुमच्या अपेक्षा त्या पहिल्या श्वानापेक्षा याच्याकडून अधिक असणार आहेत. पहिला श्वान वाढविताना झालेल्या चुका तुम्ही यावेळी सुधारून घेणार आहात. त्यामुळे हा श्वान पहिल्यापेक्षा जास्त चांगला वाढणार आहे.

नवा श्वान आणण्याआधी त्याचे नाव निश्चित करा. त्या श्वानाला पसंत करतानाच त्याला त्या नावाने हाक मारायला सुरुवात करा. त्याचे नाव शिकविण्यापासूनच त्याची तुमची ओळख झाली म्हणजे तुम्ही शिकविणारे व तो शिकणारा हे नाते तेथेच ठरते व ते पुढे तसेच कायम राहाते.